

культурної спадщини. Паспорт об'єкта культурної спадщини. – 26 арк.
6. Магдін В. Православні храми Летичівщини (короткий довідник). –
Голосків, 1996. – 40 с. 7. Логвін Г. Н. Замок в Меджибожі (Пам'ятник архі-
тектури XVI ст.) // Передмов. і упорядн. Г. К. Медведчук, О. Г. Погорілець,
А. М. Трембіцький. – 2-е вид. – Хмельницький, 2009. – 19 с. 8. Трембіцький
А. М. ДІКЗ «Межибіж»: десять років поступу. Історія, Матеріали і доку-
менти. – А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012.
– 390 с. 9. Проект реставрації церкви XIII – XIX вв. на території кре-
пости в г. Меджибоже, Хмельницької області. – К., 1969. – 18 арк. 10.
Сводная смета на консервационно-ремонтные работы первой очереди по
памятке архитектуры в XVI в. в крепости в Меджибоже. – К., 1968. – 47
арк. 11. Памятник архитектуры (охр. № 764) XVI в. Крепость-музей в пгт.
Меджибоже, Хмельницької області. Предварительные работы. – Т. 1. – 1985.
– 52 арк. 12. Слободянюк Т. Молодіють древні мури // Радянське Поділля. –
1983. – 29 жовтня. 13. Пінчак М. В. План (припущення) цільового викорис-
тання приміщень Меджибізької фортеці. Рукописний текст. Оригінал. – 2
арк. 14. Памятник архитектуры XVI в. Крепость в г. Меджибоже. Церковь.
Смета на ремонтно-реставрационные работы по фасадам и интерьеру. – К.,
1990. – март. 15. Леськів І. Я. Святиня Меджибізького замку // Науковий
вісник «Межибіж»: Матеріали П'ятої науково-краснознавчої конференції
«Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред.
О. Г. Погорільця, О. А. Коляструк, А. М. Трембіцького та ін. – Меджибіж-
Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2011. – Ч. 2. – С. 412-421. 16. Акт тех-
нічного стану пам'ятки архітектури та містобудування Церква XIV – XIX
ст. (традиційне датування 1586 р.) замку смт. Меджибіж Летичівського ра-
йону Хмельницької області (охоронний № 764/2) і встановлення необхідних
ремонтно-реставраційних робіт. – 2004. – 14 серпня. – 29 арк. 17. Пам'ятка
архітектури та містобудування Церква XVI – XIX ст. (традиційне дату-
вання 1586 р.) замку смт. Меджибіж Летичівського району Хмельницької
області (охоронний № 764/2) Церква. Науково-реставраційний звіт за 2006
р. – Т. VI. – Кн. 1. – Вип. 1. – Львів, 2006. – 9 арк.

Михайло, сучасне і майбутнє

Сергій Маярчак (Хмельницький)

МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ І МАЙБУТНЄ САТАНІВСЬКОГО ЗАМКУ

У публікації розглядаються питання, пов'язані з середньовічним замком у смт. Сатанів на Хмельниччині (заходи щодо його збереження, підсумки і перспективи наукового вивчення, використання як туристичного об'єкту) →

«Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України»: науковий вісник з проблем реставрації і об'єктів історико-культурної спадщини (меджибіж)

Ключові слова: Сатанів, замок, історія

Questions, related to the medieval castle in Sataniv on Khmel'nichchyni, are examined in a publication (measures on its maintainance, results and prospects of scientific study, using, as a tourist object)

Key words: Sataniv, castle, history

Замок у смт. Сатанів Городоцького району Хмельницької області розташований над лівим крутим берегом р. Збруч, у північній околиці селища. Так чи інакше історія замку завжди була пов'язана з історією самого Сатанова. Передусім це стосується періоду Середньовіччя, коли замкові укріплення були надійним захистом міщан при ворожих нападах. В даній розвідці лише трохи торкнувся історії самого містечка: хоча у ній ще багато неясного, вона вже має немалу історіографію, тож не буду повторюватися [4; 6; 8; 10; 15; 16].

Найдавніша нині відома писемна згадка про Сатанів датована 3 березня 1404 р., коли своєю грамотою польський король Владислав II Ягайло пожалував населений пункт краківському підстолю Петру Шафранцю. Але у цьому повідомленні Сатанів фігурує як населений пункт сільського типу («villa») [1, с.327]. Отже, починати історію замку раніше цієї дати (з XIV ст., до чого схиляються деякі дослідники [9, с.198]), наразі недостатньо підстав. У 1431 р. населений пункт перейшов до володінь польського шляхтича Петра Одровонжа, а вже у 1436 р., згідно жалуваної грамоти Владислава III, отримав «німецьке» (магдебурзьке) право, тобто статус міста [1, с.331]. Займаючи в цей час високі державні посади (подільського, а згодом руського воєводи), цей шляхтич, можливо, і став ініціатором спорудження у першій половині 30-х рр. XV ст. замку у Сатанові, перетворивши це помістя на вотчину роду Одровонжів. На користь такого припущення може свідчити те, що зміна статусу Сатанова як сільського населеного пункту на міський у цей час якраз і могла бути зумовлена побудовою у ньому укріплення. Є. Й. Сіцінський припускав спорудження замку у XV ст. [14, с.44], а М. Б. Петров – у другій половині XV – на початку XVI ст. [10, с.30]. Цілком ймовірно, що опрацювання дослідниками писемних джерел дозволить точно встановити дату будівництва замку у найближчій перспективі.

Містечко було розташоване біля Кучманського (куманського, тобто половецького) шляху, що проходив у межиріччі Південного Бугу та Дністра. Упродовж багатьох століть цей маршрут використовували для нападів на лісостепове землеробське населення кочівники, – і не лише половці. Саме для захисту від кочівників, що проходили по цьому шляху, була споруджена (мабуть, ще у ранньому залізному віці [3, с.51]) ділянка «Траянового» валу між Збручем і Смотричем, біля сучасних Городка і Сатанова. Цей шлях ідеально підходив для нападів кочівників

на територію Поділля й Волині: давав їм можливість уникнути небажаних річкових переправ і просуватися швидко, непомітного вторгнення углиб території противника по древнім дочетвертинним долинам та, зрештою, – достатньо корму для їхніх коней (долини характеризуються якісними заплавленими луками) [12, с.41-42, 89]. У пізньому середньовіччі цей маршрут використовували для нападів на Поділля і Волинь кримські татари, про захист від яких мав дбати Петро Одровонж та інші власники Сатанова. За яким планом споруджувався замок у XV ст., поки що достовірно невідомо. Зрозуміло, що при проектуванні лінії укріплень будівничі частково використали природню захищеність виступу корінного берега Збруча. Протягом XV – XVII ст. в Європі бурхливо удосконалювалася вогнепальна артилерія. З цим фактором власники Сатанова мусили рахуватися, періодично здійснюючи реконструкції та перебудови замку відповідно до вимог часу. Залишки замку, які дійшли до нас, передають переважно наслідки його перебудови за канонами бастионної системи фортифікації XVI ст. Але залишком первісної системи укріплень замку можна вважати непогано збережену круглу вежу у південно-східній його частині. Цю вежу вважають найдавнішою, оскільки вона явно «випадає» з уявної п'ятикутної регулярної бастионної системи укріплень замку. Східна частина Сатанівського замку дійшла до нашого часу суттєво пошкодженою: унаслідок будівництва 1899 р. і майже сторічного (до 2002 р.) функціонування Сатанівського цукрового заводу вона зазнала значного техногенного навантаження. Зате відносно непогано збереглася прилегла до річки західна частина укріплення.

Найбільша загроза повного руйнування нависла над замком у 1924 р., коли місцева влада прийняла відповідне рішення, мотивуючи це тим, що замок нібито загрожує людському життю. На щастя, це рішення не було реалізоване: Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет його скасував і наказав реставрувати замок, асигнувавши на цю справу 5 тисяч карбованців. Щоправда, реставрація так і не була тоді здійснена [14, с.51]. Постановою Ради Міністрів Української РСР № 970 від 24 серпня 1963 р. Сатанівський замок було занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток і взято під охорону (охоронний №754).

В умовах сучасної незалежної України загрози руйнування замкового комплексу повністю не зникли. Щоб замок узагалі мав перспективи існування, його необхідно, по перше, охороняти від подальшого руйнування паралельно з втратою автентичного вигляду: розбирання на будматеріали, неконтрольованої забудови, засмічення (зокрема агресивними до будівельних розчинів хімічними сполуками).

По друге, – територію замка і його периферію слід очистити від сміття та чагарників. До цього можуть долучитися волонтери, зокрема з числа студентської та учнівської молоді.

По третє, Відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області доцільно буде розробити проект охорони і режимів використання території замку разом з його охоронною зоною, винести охоронну зону пам'ятки в натурі.

По четверте, – замок потребує невідкладної реставрації. Комплекс замку не зберігся настільки, щоб мати змогу реставрувати його первісний вигляд повною мірою. Тому мова йде передусім про захист від подальшого природного руйнування будівельних розчинів, що утримують кладку стін та веж, консервацію. Консервація кладок має здійснюватися за сучасними світовими стандартами. Інакше може статися за принципом «хотіли як краще, а вийшло як завжди» (нагадаємо недавній досвід Кам'янець-Подільського замку, де консервація та реставрація вежі лише прискорили її руйнування). Консервація замку має супроводжуватися його археологічним та історико-архітектурним вивченням. Археологічні роботи на території пам'ятки, крім поверхневих оглядів, до цього часу не проводили. А вони могли б дати нові артефакти для музейних експозицій, суттєво доповнити наші знання про історію не лише замку, але й селища загалом. Особливо про дописемну історію – до XV ст.

Опублікована наукова інформація історико-архітектурного характеру про замок стисла та спирається, значною мірою, на припущення і розвідкове його обстеження. Невідомі ні креслення замку часів його функціонування, ні сучасного детального плану його залишків. Стаціонарні археологічні дослідження, як уже вказувалося, тут теж не проводили. Залишається достеменно не з'ясованою дата спорудження і призначення цегляного «стовпа» на території подвір'я замку. Існуючі версії про ототожнення його з турецьким мінаретом, або ж зі спорудою виробничого призначення [7], потребують перевірки. Невеликі, за обсягом історико-архітектурні описи замку поміщені в монографії 1928 р. Є. Й. Сіцинського та четвертому томі каталогу пам'яток архітектури УРСР 1986 р. [9, с.198-199; 14, с.48-49]. Цінні міркування щодо архітектурних особливостей твердині висловлювали також К. А. Липа [5], П. А. Болтанюк і Д. І. Кондратюк [2]. Але, знову ж таки, вони містять значну долю припущень, які ще необхідно підтверджувати або спростовувати унаслідок додаткової аргументації, проведення стаціонарних досліджень на пам'ятці.

Відносно збережений стан замку і його розташування у межах населеного пункту з відповідною уже існуючою інфраструктурою створюють чудові передумови для розгортання туристичного бізнесу паралельно з роботою, спрямованою на збереження і приведення до ладу місцевих об'єктів культурної спадщини. «Дикий» туризм на території замку як явище, власне, давно існує. Майбутні капіталовкладення можуть такий туризм окультурити й перетворити на прибутковий бізнес.

ри цьому необхідно подбати, аби саме відвідування замку й надалі залишалося доступним для громади, його вигляд зберігав автентичність, порушення культурного шару відбувалося унаслідок охоронних археологічних розкопок, під контролем фахівців.

Якщо Кам'янець-Подільський і Хотинський замки мають уже тристолітню «історію в кіноматографі», то замок у Сатанові (та інші його середньовічні об'єкти) чомусь обходила увага режисерів художніх фільмів. А драма: з боку Збруча Сатанівський замок зберіг ще цілком автентичний вигляд. Види Кам'янець-Подільського і Хотинського замків у фільмах уже легко впізнавані багатьма глядачами, що, звісно, не додає цим фільмам «родзинки». Мало висвітлювався Сатанівський замок і в художній прозі: мені відоме лише одне досить цікаве оповідання про замок, опубліковане в 1922 р. у газеті української діаспори в США «Свобода» [11].

Науважу, що Сатанів і його найближча периферія мають у плані туристичних принад не лише замок, але й монастир XVI – XVIII ст. з одним з найдавніших на території України сонячним годинником, непогано збережені в'їзну міську браму XVIII ст., костел 1581 р., оборонну синагогу 1532 р. та єврейський цвинтар XVI – XIX ст., скульптуру 1653 р. «Скорботний Ісус», законсервований і розташований біля дороги елітний курган скіфської доби. У туристів неодмінно викличе також інтерес відвідини збережених об'єктів індустрії XIX – початку XX ст.: водяного млина, комплексу споруд цукрового заводу. В районі містечка уже діють кілька цікавих приватних музеїв. І це все розташоване поруч з відомим на всю Україну Сатанівським курортом, інфраструктура якого успішно розвивається, приваблюючи дедалі більше відпочиваючих. Отже, раціональна політика місцевої влади Сатанова, підтримувана обласними і загальнодержавними владними органами, спільно з меценатами і небайдужими, має шанси перетворити це містечко на туристичну перлину не лише українського, але й європейського масштабу. Особливо можна розраховувати на туристичне відвідування Сатанова поляками та євреями, адже культурна спадщина цих народів тут яскраво представлена. Цей фактор можна враховувати при плануванні бізнеспроектів (*мови написів для туристів, специфіка сувенірів і т. п.*). Якщо історичний розвиток самого міста ще більш-менш вивчався (*переважно на краєзнавчому рівні*), то історіографія Сатанівського замку обмежується кількома досить стислими науковими розвідками, які базуються значною мірою на припущеннях, позаяк детальне вивчення пам'ятки ще не здійснювалося. Створення ґрунтовного дослідження про замок є актуальним, адже воно посилить інтерес громадськості до древнього містечка-курорту на Збручі.

Список використаних джерел: 1. Архив Юго-Западной России. – Ч. VIII. – Т. II. – К., 1894. 2. Болтанюк П. А., Кондратюк Д. І. Замок Сатанова: особливості побудови // Мат. Всеукраїнської науково-краєзн. конф.

- «Хмельниччина в контексті історії України». – Хмельницький, 2012. – С. 513-517. 3. Кучера М. П. «Траянові» вали Середнього Подністров'я // Археологія. – 1992. – № 4. – С. 43-55. 4. Кушнір М., Олійник І. Сатанів: Історико-краєзнавчий довідник. – Городок, 2008. 5. Липа К. Замок у Сатанові // Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні: Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 17-18. 6. Маркова С. Сатанів: історія, міфи та легенди. – Хмельницький, 2010. 7. Мітун Д. Невідомий турецький мінарет на Поділлі [Електронний ресурс] <http://testumma.pine.com.ua/uk/article> 8. Орловский М. Историко-статистическое описание местечка Сатанова Проскуровского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – № 3. 9. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской СРР. – Т. 4. – К., 1986. 10. Петров М. Сатанів XV – XVIII ст.: заснування, соціально-економічний та історико-топографічний розвиток // Хмельниччина: Дивокрай. – 2004. – № 1-2. – С. 29-34. 11. Поліщук К. Скарби віків // Свобода (США). – 1922. – 6 липня. – С. 4. 12. Природа Хмельницької області. – Львів, 1980. 13. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква, 2008. – С. 743-746. 14. Сіцінський Є. Оборонні замки Західного Поділля XIV – XVII ст. (Історично-археологічні нариси). – Кам'янець-Подільський, 1994. 15. Соха В. Сатанів. Історичний нарис. – Хмельницький, 1991. 16. Степенко О. Сатанів // Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 200-209.

Галина Медведчук (Меджибіж)

АРХІТЕКТУРНИЙ ОБРАЗ МЕДЖИБОЖА: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ОХОРОНА

У статті йдеться про архітектурні пам'ятки на території Меджибожа, одного з найдавніших міст Поділля: коли сформувалися і в якому стані перебувають тепер

Ключові слова: архітектура, укріплення, замок, церква, храм, башти, мури, будівлі, синагога, торгові ряди

The article deals with architectural monuments in Medjiboj, one of the oldest cities in Podilla: when formed and in what condition are now

Keywords: architecture, inclusions, castle, church, temple, tower, walls, buildings, a synagogue, a shopping arcade

Для історика архітектури Меджибіж асоціюється передусім із замком. Проте архітектурний ландшафт містечка значно багатший.